

УДК 373.5.015.31:172.15]:78(=161.2)

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-99-103

ВАСИЛЕВСЬКА-СКУПА Людмила Павлівна –
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1989-7175>

e-mail: lpvasylevska@gmail.com

ШВЕЦЬ Ірина Борисівна –

професор кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-9683>

e-mail: shurikira@ukr.net

ОСТАПЧУК Лідія Оверківна –

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1538-4919>

e-mail: ostapchuklida@gmail.com

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах сьогодення перед сучасною вітчизняною освітою постає особливо актуальне завдання – виховання національно свідомих особистостей, майбутніх громадян-патріотів, готових до захисту незалежності й територіальної цілісності Української держави, здатних сумлінно служити своєму народу та творчо працювати на відновлення рідної Вітчизни.

Тому актуальним питанням сьогодення є підготовка педагогів, спроможних спрямовувати свою соціокультурну діяльність на формування в Україні справжнього громадянського суспільства, виховання честі, гідності, національної свідомості підрастаючого покоління.

Одним із дієвих засобів формування духовної культури особистості, виховання національних почуттів та національної свідомості підрастаючого покоління є вітчизняне музичне мистецтво.

Саме майбутній вчитель музичного мистецтва має усвідомлювати свою найважливішу соціокультурну місію транслятора культурного потенціалу нашого народу і на цій основі виховувати підрастаюче покоління з високим рівнем національної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема національної свідомості є однією з важливих у системі психологічного знання і розглядалась вітчизняними науковцями: І. Бехом, В. Борисовим, М. Боришевським, О. Вишневським, П. Гнатенко, Н. Євдокимовою, І. Коном, М. Піреном,

В. Хотинець та ін. Питання національно-патріотичного виховання дітей та розвиток національної свідомості було започатковано в працях педагогів: Г. Ващенко, Г. Врецьони, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Цю проблему досліджували вітчизняні педагогічно-науковці: Г. Васянович, І. Зязюн, Н. Ничкало, С. Томашівський, Г. Філіпчук, А. Фрідріх, В. Черкасов, К. Чорна, П. Щербань та ін.

Сучасна вища школа має значні здобутки в галузі підготовки майбутніх педагогів-музикантів до виховання особистості засобами національного мистецтва. Дану проблему досліджували: С. Горбенко, А. Козир, О. Олексюк, Г. Падалка, Г. Побережна, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Отиц, А. Шевчук, О. Щолокова та ін.; питання виховання національної свідомості підрастаючого покоління засобами музичного мистецтва вивчали: Г. Гуменюк, Л. Кандиба, О. Красовська, Л. Масол, Р. Осипець, Л. Стрюк, Д. Тхоржевський та ін.

Водночас розвиток вітчизняної мистецької освіти визначається у загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні духовно-культурні національні цінності та новітні технологічні процеси. Разом з тим, вітчизняній школі бракує якісної мистецької освіти, яка має будуватись на міцній опорі – національно-художній основі, зокрема українському музичному мистецтві, яке має могутній виховний потенціал. Таке завдання спонукає педагогів вищої школи до пошуку шляхів підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до виховання

національної самосвідомості учнів, а саме вдосконалення змісту освіти, засобів навчання й методів виховання.

Звідси впливає **мета статті** – теоретично обґрунтувати методичний аспект формування національної самосвідомості підростаючого покоління засобами українського музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «національна самосвідомість», психолог М. Пірен розглядає як «складне утворення психіки, яке дає можливість відчувати та усвідомити свою національну сутність, своє місце серед інших націй та народів світу. На його думку національна самосвідомість вміщує у собі процес усвідомлення необхідності турбот про розвиток загальнонаціональних інтересів» [4, с. 97].

Проблема виховання національної самосвідомості бере свій початок в українському середньовіччі. Давньоукраїнський просвітник митрополит Іларіон, князь Володимир Мономах та Нестор-літописець вважали головним завданням виховувати любов до рідної землі, готовність захищати та обстоювати державу та українську церкву. У духовну скарбницю українського народу митрополит Іларіон поставив масштабні проблеми формування національної свідомості та самосвідомості українського народу, виховання високого патріотизму через шанування рідної мови, звичаїв та традицій, своєї Віри й Церкви, через щире любов до народу, землі, пісні тощо [3, с. 290].

Зразком навчального закладу, де розвивали патріотичні почуття вихованців, була Києво-Могилянська академія. З цією метою використовувалась музика як найважливіша навчальна дисципліна. Не випадково зі стін академії вийшли видатні державні мужі та політики, вчені, філософи й письменники, релігійні та мистецькі діячі. Величезна духовна робота через музику, спів, поезію, народну творчість у національній школі оберігала і розвивала протягом багатьох віків ідентичність українства, яке перебувало під гнітом іноземних держав, формуючи його прагнення до самоствердження та виховання національної самосвідомості.

Про важливість національного виховання, будителя національної самосвідомості, наголошувала С. Русова: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а навпаки, дадуть нові, оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу. Таке виховання через пошану і любов до свого народу виховує у дітях пошану і любов до інших народів і тим самим приведе нас не до вузького

відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами та націями». За її переконанням, виховання повинно бути підпорядковане «свідомому прагненню розвивати кожну людину як бажаного майбутнього громадянина своєї країни, свого народу». [10, с. 90].

Народне музичне мистецтво має могутній культуротворчий та націєтворчий потенціал для виховання духовності особистості.

Особливо важливою для нашого дослідження є думка І. Зязюна, який вважав, що на процеси формування національної свідомості та ідентичності особистості, збереження і розвиток мистецьких цінностей впливає культурно-мистецький простір навчального закладу, який створюється спільними зусиллями учнів, учителів, освітянської громади, усіх, хто береже віковічні надбання культури свого народу [2, с. 13-18].

Погоджуємось з думкою Г. Падалки, яка наголошує, що особливого значення в контексті розширеного вивчення надбань національного мистецтва набуває залучення учнів до усвідомленого відтворення національних ознак мистецтва у спробах власної творчої діяльності, а також формування в учнів особливої художньо-естетичної відповідальності за якість виконання і розповсюдження кращих зразків творчості національних композиторів, художників, поетів [8, с.67].

Відомо, що твори народного мистецтва містять в собі архетипи, генетичні коди, які визначають сутність і зміст національного світогляду, національного характеру і ментальності народу. Під час ознайомлення студентів із творами народного мистецтва спрацьовує психологічний механізм ідентифікації їх з національним виховним ідеалом, втіленим у мистецькому творі, що сприятиме формуванню свідомості, національної самосвідомості та національної культури.

На формування національної свідомості українського народу визначальна роль належить народній пісні, яка, відповідаючи красі української природи та високим естетичним властивостям українського народу, завжди мала і має великий вплив на формування його вдачі. В народній пісні, на думку Г. Ващенка, найяскравіше відбивається національний ідеал людини, на який має орієнтуватися у своїй навчально-виховній роботі майбутній вчитель музичного мистецтва. В ній виявляється сама душа народних мас, вона впливає на емоції людини безпосередньо, тим часом, коли всі інші види мистецтв діють на почування посередньо через думки і уявлення [1, с. 119-120]. Через народну пісню «душа безпосередньо розмовляє з

душею», і тим самим вона підтримує «свідомість національної єдності українського народу, любов до Батьківщини і пошану до себе» [1, с. 120].

У народній пісні закладені емоційно-змістовні коди, які, розвиваючись і збагачуючись упродовж історії, утворили «національний музичний генотип» як сукупність спадкових музичних структур і засобів, що поколіннями передавалися в народі, формуючи його неповторну ментальність і національний характер [6, с. 494].

Залучаючись до культури свого народу через пісню, танець, декоративно-ужиткове мистецтво тощо, людина від колиски засвоює «ірраціональну» інформацію, закладену в мелодико-інтонаційних зворотах та ритмо-синтаксичних формулах, рухах і жестах, кольорах та орнаментах, національній стилістиці художньої мови різних видів мистецтв, які у концентрованому вигляді містять національний духовний досвід і є художніми виразниками національної сутності та ідеалів даного народу. Ця отримана інформація у стислому, ущільненому вигляді кодується у мозку в особливих системах нейронів, відкладається у довготривалій пам'яті людини, а потім постійно відтворюється упродовж її життя. » [5, с. 16].

Пісня впливаючи на емоційно-почуттєву сферу людини, викликає емпатійне переживання її художнього образу. Разом з тим, відбувається процес «внутрішнього інтонування», тобто рефлексивного, неусвідомленого спів інтонування слухача з твором, що звучить. Даний процес з погляду психологічного механізму отримав назву перцептивної вокалізації, що є посиленою (і водночас спрощеною) формою моторного компонента сприймання: звучання музики стимулює м'язову «вокальну» реакцію слухача і певною мірою відбивається в ній. Перцептивна вокалізація є невід'ємною складовою процесу музичної перцепції як такого. Водночас, слід зазначити, що співтворча активність найбільшою мірою виявляється у процесі сприймання слухачем саме пісенних (вокально-хорових) творів, оскільки рефлекторному м'язовому відтворенню найлегше піддається вокальна мелодія [7, с.495].

Спостерігаючи за етапами сприймання народної пісні, слід зазначити, що слухач знаходиться під неусвідомленим емоційним впливом в результаті її прослуховування. Це так звана «дія – афект» (Л. Виготський). Наступні етапи сприймання характеризуються актуалізацією не лише емоційної, але й інтелектуальної сфери особистості, вироблення в неї оцінно-ціннісного ставлення до народної пісні. Особливістю музичної перцепції є те, що

слухач мимовільно ідентифікує себе з героями народної пісні (у психології цей процес називається «емоційна децентрація») [7, с.496]. Таким чином, студент-музикант, вивчаючи та виконуючи народну пісню, непомітно для себе виховує власну національну культуру, адже пісня торкається найпотаємніших струн його душі й справляє сильний емоційний вплив, збуджуючи яскраві емоційні переживання та естетичні почуття.

Тому на заняттях з хорового диригування викладачами, відповідно до програмних вимог, підбирались твори, в яких оспівується героїчне минуле українського народу, краса рідної Батьківщини, тема кохання та вірності, тема шляхетності. Водночас, кращі хорові твори збагачували ціннісні орієнтації студентів, впливали на розвиток їхньої власної національної самосвідомості. Наприклад, студенти мали змогу вивчати наступні твори: М. Леонтовича (обр. укр. нар. пісні «Гаю, гаю, зелений розмаю», «Летіла зозуля», «Наїхали гостеньки», «Ой, а у полі терен», «Ой, гай мати, гай», «Ой, з-за гори кам'яної», «Ой у лісі при дорозі», «Отаману, батьку наш», «Піють півні»), М. Лисенко (обр. укр. нар. пісні «Садок вишневий коло хати», «Дощик», «Гей, не дивуйте добрії люди», «Ой у полі криниченька», «Ох і повій, повій буйний вітре», «Гомін, гомін по діброві», «Ой з-за гори, та із-за крутої»), Я. Степового (обр. укр. нар. пісні «За думою дума», «Сонце заходить», «Як почувеш вночі», «Колискова», «Вітер в гаї не гуляє», «Я дивлюся аж світає», «Три шляхи», «Утоптала стежечку») та ін.

Під час постановки голосу студенти мали можливість ознайомитися з вокальним національним музичним мистецтвом, зокрема українськими народними піснями та їх обробками, вокальними творами вітчизняних композиторів, шкільним українським пісенним репертуаром. Зразками пісень, які здатні вплинути через емоційно-почуттєву сферу особистості на їх сприйняття і виховують кращі людські особистісні якості та патріотичні почуття, зокрема любов до рідної Батьківщини, гордість за приналежність до національної спільноти є наступні пісні: С. Гулака-Артемівського (обр. укр. нар. пісні «Стоїть явір над водою»), муз. К. Стеценка, сл. Л.Українки («Стояла я і слухала весну», «Дивлюсь я на ясні зорі»), муз. Я. Степового, сл. Л. Українки («Місяць ясенський», «Долини сплять»), муз. Я. Степового, сл. Т. Шевченка («Степ»), муз. О. Білаш, сл. Д. Павличка («Пісня про Україну»), сл. М. Старицького («Ніч яка Господи, місячна зоряна»), муз. Г. Гладкого («Ой у вишневому саду там соловейко щебетав», «Куш калини», «Зоре моя вечірняя») та ін.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Практикум з народного співу» майбутні вчителі музичного мистецтва знайомились з особливостями української народнопісенної культури, народного вокального музикування, виховним впливом пісенного фольклору на духовне становлення школярів, а саме на виховання патріотів нашої держави. На груповому занятті ми використали частково-пошуковий метод, де майбутні вчителі музичного мистецтва мали самостійно записати 5-10 пісень свого регіону, дізнатись про особливості співацької манери різних регіонів України, розшифрувати їх мелодійні закодовані коди та проаналізувати образний зміст музичного твору. Так, студенти проаналізували історичні пісні, в яких оспівується національно-визвольна боротьба українського народу, а саме «Засвіт встали козаченьки» (битва українського козацько-селянського війська під проводом Б. Хмельницького та війська Речі Посполитої, Корсунська битва, 15-16 травня 1648 р.); «Ой з города Немирова» (битва українського війська на чолі з Б. Хмельницьким з польським військом короля Яна Казіміра, 1653 р.); «Чи не той то хміль» (битва під Жовтими Водами, 1648 р.) та ін.

Важливим завданням під час вивчення нормативної навчальної дисципліни «Теорія і методика музичної освіти» було ознайомлення студентів з особливостями музичного фольклору – скарбницею вікових традицій українського народу. Вони ознайомились з видами фольклорної діяльності: народним епосом (прислів'я та приказки, казки, легенди, історичні пісні та ін.), народною лірикою (родинно-побутові, соціально-побутові пісні), народними піснями-іграми («Мак», «Коза», «Подоляночка» та ін.) та ліро-епосом (балади та думи). Студенти готували презентації про українських композиторів та діячів музичної культури, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної музичної освіти, а саме: «Життя та творчий шлях М. Д. Леонтовича», «Сторіччя Щедрика», «М. В. Лисенко – основоположник національної композиторської школи в Україні», «Обрядовий фольклор. Календарно-обрядові пісні».

Збагаченню у студентів загальнолюдських та духовних цінностей сприяло відвідування концертів, виставок, майстер-класів, екскурсій в обласному центрі народної творчості, обласному краєзнавчому музеї. Так, студенти відвідали мистецький проект «Молодь – майбутнє України», присвячений Дню Державного Прапора України; концерт Академічного ансамблю пісні і танцю «Поділля», які презентували програму «Подільська рапсодія», до якої увійшли хорові обробки українських народних пісень, хореографічні композиції та віртуозні

інструментальні твори вітчизняних композиторів. Водночас майбутні вчителі брали участь у Всеукраїнському фестивалі «Сурми звитяги» у м. Львові, в регіональному конкурсі-фестивалі патріотичної пісні «За Україну, за честь, за волю».

Під час проходження педагогічної практики у ЗСО студенти – музиканти активно залучали учнів до вивчення народних пісень, традицій українського народу, музичних казок («Перепілочка», «Нема пана дома», «Батько і діти», «Розлилися води», «Журавель», «Чорне та біле», «Різдвяний дідух», «Дарунки Миколая») та дитячої опери А. Філіпенка «У зеленому саду».

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, національна основа мистецької освіти є важливою умовою соціалізації студентів, засвоєння ними національної й загальнолюдської культури та підґрунтям для формування національної свідомості підростаючого покоління. У цьому зв'язку національне музичне мистецтво, зокрема народнопісенна творчість, інструментальні вітчизняні твори мають особливо важливе виховне значення, адже в них втілено національну ідею свободолобивого українського народу, ідею непереможного добра, перемогу світла та людяності. Варто вивчати народнопісенну творчість, продовжувати пошук закодованих кодів в музичній мові пісенного фольклору, в яких повідомлено про ментальність, унікальність душі нашого народу. Водночас слід досліджувати особливості феномена «національна свідомість» та шляхи його розвитку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал; Підручник для виховників. Учителів і українських родин. Брюссель; Вид-во Центральної Управи Співки Української Молоді. 1976. С. 191.
2. Василевська-Скупа Л.П. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : [монографія]. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. 225с
3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2005. Вип. 25. С. 13–18.
4. Зязюн І. А. Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. Бердянськ: Бердянський державний педагогічний університет, 2013. 340 с.
5. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 224 с.
6. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога

професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти: Монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 752с.

7. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мисецьких дисциплін). К.: Освіта України, 2008. 274с.

8. Пірен М. І. Основи етнопсихології : підручник. Київ, 1996. 389 с.

9. Redkina A. Interdisciplinary approach to the study of national consciousness phenomenon. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2016. №69. P. 19–24. DOI: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.69.19.

10. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. *Україна*. 1991. №4. С. 90.

REFERENCES

1. Vashchenko, G. (1976). *Educational ideal; a textbook for educators. Teachers and Ukrainian families* [Published by the Central Board of the Ukrainian Youth Union]. Brussels. 191 s.

2. Vasilevska-Stingy, L.P. (2014). *Formation of communicative competence of future teachers of music art*: [monograph]. Vinnytsia: LLC company "Planer". 225 s.

3. Zyazyun, I.A. (2005). *Philosophy of pedagogical quality in the system of continuing education* [Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko]. Zhytomyr. Vip. 25. S. 13–18.

4. Zyazyun, I.A. (2013). *Teacher of art disciplines in the discourse of pedagogical skills: teaching method. Way* [Berdyansk State Pedagogical University]. Berdyansk. 340 s.

5. Nychkalo, N.G. (2006). *Art in the development of personality*: [Monograph / Ed., Foreword and afterword]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 224 s.

6. Otich, O.M. (2009). *Art in the system of development of creative individuality of the future teacher of professional training: theoretical and methodical aspects*. [Monograph OMOtych; for science. Ed..I.A. Zyazyuna]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 752 s.

7. Padalka, G.M. (2008). *Pedagogy of art (Theory and methods of teaching art disciplines)* К.: Education of Ukraine. 274 s.

8. Piren, M.I. (1996). *Fundamentals of ethnopsychology: a textbook*. Kyiv. 389 s.

9. Redkina, A. (2016). *Interdisciplinary approach to the study of national consciousness phenomenon*. [International Letters of Social and Humanistic Sciences]. №69. S. 19–24. DOI: 10.18052 / www.scipress.com / ILSHS.69.19.

10. Rusova, S.F. (1991). *Doshkil'ne vykhovannya* [Preschool education. Ukraine. Ukrayina. №4. S. 90.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВАСИЛЕВСЬКА–СКУПА

Людмила

Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: виховний вплив народнопісенного мистецтва, розвиток національної свідомості особистості засобами мистецтва.

ШВЕЦЬ Ірина Борисівна – народна артистка України, професор кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: виховання національної свідомості особистості засобами українських народних традицій та обрядів.

ОСТАПЧУК Лідія Оверківна – заслужена артистка України, старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Наукові інтереси: народнопісенна творчість українського народу як чинник виховання патріотичних почуттів та національної свідомості молоді.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

VASYLEVSKA-SKUPA Liudmyla Pavlivna – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky/

Research interests: educational influence of folk art, development of national consciousness of the individual by means of art.

SHVETS Iryna Borysivna – People's Artist of Ukraine, Professor of the Department of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education

Research interests: education of national consciousness of the individual by means of Ukrainian folk traditions and rites.

OSTAPCHUK Lidiia Overkivna – People's Artist of Ukraine, Department of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky

Research interests: folk songs of the Ukrainian people as a factor in educating patriotic feelings and national consciousness of youth.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.